

המלאכות אל קאיוס

- 1 עד כמה אנחנו הישישים וכו'. הרעיון הזה מזכיר מה שאומר הכהן המצרי אצל אפלטון (Timaios 22, B) על ההלנים ויש לו ערך של מאמר מתנסי, וממילא אין להוציא מזה מסקנה שפילון היה זקן בעת שכתב את הספר הזה, כפי שעושים מלומדים שונים (עיין: O. Stählin, Hellenistisch-Jüdische Litteratur, Christ. Griechische Lit. II 6, 1, 625, 9. אמנם אשר לעצם הדבר הצדק אתם שפילון כתב את ספרו זה בעת זקנתו, שכן בסע' 182 מעיד הסופר על עצמו שהיה כבר איש בא בימים בעת ההיא ועלה בגילו על הצירים האחרים שהלכו יחד עמו לרומי.
- 2 על הבערות שהיא הגדולה מכל הצרות השווה פילון, על פרטי החוקים ספר ד', סע' 47. שם מביא הסופר קטע מאחת הטראגדיות של אברפירוס על גודל ההויק שבא כתוצאה מן הבערות של ההמון.
- 3 כי אלהים משניה וכו'. הסופר מרניש כאן בראשית הספר את מנמת ספרו „המלאכות“. כמו בספר „נגד פלאקוס“ (עיין שם סע' 191) היתה גם בספר זה עיקר שאיפתו של הסופר להראות את השגחת אלהים המקיפה את כל העולם וביחוד את עם ישראל.
- 4 פילון רניץ לקרוא את השפה העברית בשם השפה הכשדית, כנראה מפני שאברהם בא מאור כשדים. יש סוברים, שפילון נזר את השם ישראל מן: איש רואה אל. הרעיון שראית אלהים, במובן של מחזה שדי, הוא הטוב שבכל הקנינים, נמצא פעמים רבות בספרי פילון. יעקב שהוסב שמו לישראל הוא סמל המעלה הרוממה ההיא.
- 5 לפי שיטת אפלטון אלהים והאידיאה של הטוב והיפה הם בכחינת היינו הד. פילון אחז דרך כלל בשיטתו של אפלטון, רק כאן הוא מנשא את האלהים למעלה מן האידיאה ההיא. בנגוד ליתר המקומות סובר כאן הסופר שהאידיאה עצמה של הטוב והנאה היא רק נאצלה מאת אלהים. עיין: E. Zeller, Die Philo-

sophie der Griechen, III, 4, 132 sq. ואת ספרי: פילון האלכסנדרוני (פולנית), עמ' 89.

פילון מבחין בין עצם ההויה, היש המוחלט (ho on) ובין הכוחות האלהיים השונים או המדות האלהיות. ברומה לזה מבחינים חכמי המדרש שתי מדות של אלהים: מדת החסד או הרחמים ומדת הדין. אבל גם מדת הדין, שואפת, לפי פילון, לטובת האדם, כי העונש מטרה ומצורף את האיש. ראה פילון, על בלבול השפות סע' 171.

7 אחרי הסעיף הזה יש ליקוי במקור, וכבר עמד עליו המלומד Masselieu (ראה הערה במהדורה הגדולה של כתבי פילון שהוצאה ע"י כהו ורייטר). הנני משער שבהמשך, אשר אבד לנו, הסביר הסופר שגם הצרות שבאו על ישראל בימי קאיוס היו לטובתם, מפני שהיסורים האלה היו „יסורים של אהבה“. וזה מתאים למה שאמר, כי מדת הדין מתכוונת רק לטובת האדם. את הרעיון הזה היה פילון יכול לפתח בקשר עם הישועה שבאה ליהודים בימי קלודיוס אחרי הרצחו של קאיוס. מעשי הישועה היו מתוארים בחלק האחרון של הספר אשר פילון קורא לו בשם: כתב ההמצאה או כתב הישועה („פאלינאוריה“) בסוף ספרנו. ראה הערה שם.

8 תאור העליזות הכללית ששלטה בקיסרות הרומית אחרי מות טיבריוס כאשר לקח קאיוס בירו את רסן השלטון (בירח מרץ שנת 37 לפי מציטום Annales VI, 50, וסוויטוניוס, חיי טיבריוס 73) מתאים לגמרי למה שמספר לנו סוויטוניוס („חיי קאליגולה 13 וכו' וכו'). שלטון טיבריוס החשדן והקפדן היה לעול ולמשא על הרומיים, והמה קו, כי עתה ישוב להם תור הזהב טימי אוקטאבינוס אבנוסטוס לאחר שהשלטון עבר לידי קאיוס כנו של גרמניקוס שהיה חביב מאד על הרומיים.

9 עזים (ברברים) הם כל העמים חוץ מן היונים. בכטוי זה משתמשים אפילו יהודים לסמן את בני עמם. וככה קורא יוסף ב"מ את היהודים בכלל בשם לעוזים, ברברים (פתיחה למלחמת היהודים עם הרומים), אולם עיין למטה סע' 215. כאן מרגיש פילון, שהשם הזה אינו הולם את היהודים, וכיחוד את תכונת נפשם. ראה מדרש איכה רבתי א', י"ג. אשת הקיסר טריינוס כותבת לבעלה: „עד שאתה מכבש את הברברים, בא וכבוש את היהודים.“

10 על הפראות של הנרמנים ובערותם שנלחמים בחרבות שלמות נגד נלי חים מרבר פילון בספרו „על החלומות“ כ', סע' 121 וכו'. השוה גם מדרש בראשית רבה ע"ה, ט', „אלו בני ברבריא ובני גירמאניה שאדומיים (רומיים) מתיראין מהם.“

- עד לנדודת האוקיינוס וכו'. יש בזה גוזמא עצומה, כי גם בריטניה לא נכבשה ע"י הרומיים אלא בימי הקיסר קלודיוס (43—47). בכלל אין בתאור הזה דיקנות מרובה, גם בזה שפילון מסמץ את הפרת כנבול בין רומי וארץ הסרמטים נכר שפילון לא היה לו מושג בהיר בעינינים אלה.
- 13 לפי האגדה היה לאנשים תור זהב בימי ממשלת האל קרונוס הוא סטורנוס (Saturnus). העבדות טרם נודעה בארץ, כל האנשים היו בני הוריו ומאושרים. לזכר התקופה הזאת חגגו הרומיים מדי שנה בשנה בירה דצמבר את החג סטורנלית (Saturnalia). במשך ימי החגיגה היו העבדים יושבים אל השלחן והבעלים משמשים אותם, סימן לשוויון הזכויות ששלט בימי סטורנוס.
- 14 בתודש השמיני וכו'. ובכך חלה קאיוס בקירוב בירה אוקטובר או נובמבר שנת 37 (ראה הערה לסע' 8). על מחלת קאיוס מודיע גם סוויטוניוס („חיי קאלניולה" 14), אלא שאינו פורט לא את זמנה ולא את הסבות והאזנות של המחלה כמו שהן מתוארות אצל פילון.
- על מרת ההסתפקות (enkrateia) כיסוד הבריאות מדבר פילון במקומות שונים. ראה למשל „על עבודת האדמה" סע' 98.
- 15 בראשית הסתו וכו'. זה מתאים לחשבון הניתן בהערה לסעיף הקודם.
- 16 על היאוש הגדול שתקף את הקיסרות הרומית לשמע מחלת קאיוס כותב גם סוויטוניוס („חיי קאלניולה" 14). סבת היאוש היתה כפולה, האהבה לבן גרמניקוס בחיר העם הרומי והפחד מפני מהומות העלילות להתפרץ. פילון שם לב רק אל חסכה השניה; הראשונה היתה זרה לרוחו, ובפרט מאחר שנרמניקוס אבי קאיוס לא הראה חבה יתרה ליהודי אלכסנדריה בעת שהייתו בעיר הזאת. השווה יוסף ב"מ, נגד אפינו ב', ס"ג.
- 18 אין דבר מהיר מן השמועה. באותו בטוי עצמו משתמש המשורר הרומי ווירגיליוס בתארו את האליה Fama שהיא ההאנשה (personificatio) של השמועה: Fama... qua non aliud velocius ullum (Aen. IV, 1740) והסופר זיביוס: Fama, qua nihil est celerius (V, 21, 24).
- 20 קרונוססטורנוס (ראה סע' 13) לימד, לפי האגדה, את האנשים לעבוד את האדמה, ובוה הנית את היסוד לכל תרבות אנושית, כי האנשים השתקעו במקומות קבועים והחלו לחיות חיים מסודרים.
- 22 לנואל ולגומל חסד. על ערד הכינויים האלה השווה „נגד פלאקוס" סע' 73 הערה.
- ששלוה יד בקודש, או, יותר נכון: בקדושה. הבטוי לקוח ממשחק הרבועים. השורה האחרונה בלוח נקראת: השורה הקדושה (hiera gramme)

- המשחקים התאמצו לפי האפשר להמנע מהשתמש בקוביות המוצגות בשורה זו, ורק ברליית ברידה „שלחו ידם בקורש“, בכדי לעשות את הנסיון האחרון לצאת מן המצר. ראה את הפילון Thesaurus של סטפנוס ערד: hieros. המתרגמים שלא ידעו את הענין הזה הכניסו לכאן באורים זרים.
- ראוי לציין, שפילון משתמש בבטוי זה פעמים אחדות (על החלומות ב' 110 ולמטה סע' 108).
- 28 שנועד להיות וכו'. הנני קורא לפי מנצ'אי: *αποδειχθέντα της ἀρχῆς* על רציחת טיבריוס בן דרוסוס בן טיבריוס קיסר ראה „נגד פלאקוס“ סע' 9 וההערה. — טיבריוס החשדן הרגיש בדבר שקאיוס עתיד להרוג את טיבריוס נכרו. השוה „נגד פלאקוס“ סע' 12 וההערה. לפי סוויטוניוס („חיי קאליגולה“ 11) הוה טיבריוס קיסר מראש, כי אם ישאר קאיוס בחיים, יצמח ממנו אסון לכל האנשים. טיבריוס השוה אותו אפילו לנחש המטיף ארס העתיד להרעיל את כל מדינות הישוב. התאור של קאיוס שנמצא אצל סוויטוניוס ומציטוס (*Annales VI, 20*) מתאים לזה של פילון. לפיכך היו הנטיות לרעה משרשות בלב קאיוס עוד מימי טיבריוס, אלא שבימי שלטונו של הלה, ובראשית שלטונו הוא, הסתיר את הנטיות האלה מעין אדם. המחלה הכיאה איפוא את טבעו הרע של קאיוס לדין נילווי בלבד.
- על העלילות השונות שהעליל קאיוס על טיבריוס הצעיר מספר גם סוויטוניוס („חיי קאליגולה“ 28), ראה גם דיון קאסיוס (*LV, I sq*).
- 26 טיבריוס היה בן דודו של קאיוס על יסוד חוק האמוץ (*adoptatio*), כי טיבריוס קיסר אמוץ את גרמניקוס אבי קאיוס ומפילא היה לאחיו של דרוסוס אבי טיבריוס הצעיר ובן טיבריוס קיסר.
- 29 במקום אבותיהם שמתו. דרוסוס אבי טיבריוס הצעיר מת עוד בשנת 28 בימי שלטון הקיסר טיבריוס.
- 30 לפי סוויטוניוס („חיי קאליגולה“ 28) שלח קאיוס פקיד צבא אחר להרוג את טיבריוס. אמנם נאמנים יותר דברי פילון שהיה בן דודו של קאיוס; ועוד שתאור הדברים כמו שנמצא אצל פילון מתאים מאד לאופיו של קאיוס שהתאמץ להמציא מיני אכזריות שונים. לא יפלא איפוא שהכריח את העלם לשלוח יד בנפשו.
- 32 על היחס ההרדי שבין מאקרו וקאיוס ראה „נגד פלאקוס“ סע' 11 ואילך.
- 33 מענין הדבר, שגם סופרים אחרים כמציטוס (*Annales VI 29*) מיחסים לטיבריוס את הכשרון לראות את הנולד, אלא שהם תולים את הדבר בחמת האצטננינות של הקיסר, בעוד שפילון רואה בזה סימן של רוח נבואה כביכול.

אולם ראה סוויטוניוס, חיי קאליגולה 11. הסופר הזה מסמן את טיבריוס כ"זקן המצטיין בעומק ביתו" (*sagacissimus senex*).

השם המלא של הקיסר טיבריוס היה: טיבריוס קלודיוס נירון. נרמניקוס אבי קאיוס נתקבל על יסוד האמוץ, כאמור, למשפחת הקלודיים ולא אגריפינה אם קאיוס.

37 אפשר שמאקרון עזר לגלות את קשר סיאנוס נגד טיבריוס בשנת 31, עכ"פ הועיל לדכא את הקשר הזה, ולכן נמסרה בידו המשרה הנכבדה של סיאנוס, היינו זו של *praefectus praetoris*, שהיה ממונה על הגדודים של שומרי ראש הקיסר.

38 על עמדתו המוצקה של מאקרון כותב גם טציטוס (*Annales VI 45*) על הקנוניה שהיתה בין אשת מאקרון אנניה ניביה (*Ennia Naevia*) ובין קאיוס לפתות את מאקרון, כי ישתדל לטובת קאיוס, מודיע גם סוויטוניוס, חיי קאליגולה 22. לפי הסופר הזה הבטיח קאיוס לשאת את אנניה לאשה לאחר שיתקשר. דעתו של טציטוס, שמאקרון ידע את כל נכלי אשתו, אלא עשה עצמו כאילו יודע, דעה זו אינה מתקבלת על הלב, זולת זה נאמן עלינו פילון יותר, שחי בזמן ההוא, ובפרט מאחר שסוויטוניוס נותן חוץ לדבריו.

42 התקרב אליו ועוררו וכו'. לפי תקונו של *Matthæi*: *προστίωv* *ἀνίστη*

על החכה המרובה שהראה קאיוס לשחקנים, וביחוד לאלה העוברים ל, מוזות הקלות", מספר גם סוויטוניוס, חיי קאליגולה 11. עוד בימי טיבריוס היה קאיוס להוט אחרי משחקי הרקוד והנגון. — על ההתולים הנסים של המימוס ראה הערתי ל, נגד פלאקוס" סע' 34.

46 כדאי להזכיר שהחסידים בימינו מספרים ספור דומה לזה על רב שמלקי מניקלשבורג. ה"צדיק" הזה הסתכל פעם אחת בכובד ראש למעשי לודר אחד שהיה צועד ישרות על חוטי ברזל בלא לנטות ימינה או שמאלה. לחסידים שהתפלאו על התענינות הצדיק בדברים של מה בכך ענה הצדיק, כי כל התבוננותו כמעשה האומץ היא רק כדי להוציא מזה מסקנה מוסרית: אם השיג הלודר שלמות כזאת בהוויות העולם הזה, על אחת כמה וכמה שעלינו לשאוף וללכת בדרך אמת ולא לנטות ממנה ימינה ושמאלה.

47 וכו' פילון שם בפי מאקרון רעיונות כלליים על חובות השליט כלפי נתיניו. בספרות הקלאסית יש ספרים שונים על הנושא הזה (איסקורטס, כסנופון ועוד). בספרות היהודית הלניסטית עוסקת בנושא זה ביחוד אגרת אריסטיאס. ממקורוה כאלה שאב, כמובן, פילון את התוכן לסע' 47—51.

- 48 משפחת אבנוסטוס שכשמה כן היא. השם: אבנוסטוס (ביונית: *sebastos*) מורה על איש נשא, מורם מעם, וחשם הזה הוא אחד מן הכינויים האלהיים, כמו: רב להושיע, נומל חסד (*euergetes, soter*) וכדומה. הכינוי הזה הוא מיוחד לשליט, ולא היתה רשות לקרוכי השליט להשתמש בו. ראה *Momsen, Röm. Staatsrecht II 2, 821*. זכר לדבר נשתמר במדרש: „מלך בשר ודם אין נקראין בשמו קיסר אונוסטא, ואם נקראין בשמו היו ממתין אותו“ (מדרש שמות רבה ח', א'. עיין גם מדרש תנחומא, הוצאת בוכר, פרשת קדושים אות ה'). דומה לזה היה הכינוי רבוב דומינוס. השוה „נגד פלאקום“ סע' 126 ואת ההערה לסעיף זה, גם למטה סע' 143.
- 49 הביטוי יסודות או כוחות הזרע (*spermatikoi logoi*) לקוח מתורת הסטוא. גם בספר „על יצירת העולם“ סע' 43 מסביר פילון, שבמחוז הזרע (*spermatikai ousiai*) חבויים הכוחות הפועלים (*logoi*) המביאים את הזרע לידי פתוח הסגולות השונות הכלולות בו.
- 50 היירופנט (*hierophantes*) הוא הכהן הגדול שמנהל את הפולחן הסודי המסטורין מעין אלה שהתקיימו באלכסס באטיקה. כהן זה היה מבצע את הפעולות הסמליות הקשורות במסטורין (*ta dromena*) ובאר את משמעותו.
- 51 למפקדי גדודי שומרי ראש הקיסר (ראה הערה לסע' 37) היה שלטון צבאי גדול, וביחוד היה כוחם גדול בעת מהומות וחילופי-נברא. מפקד כזה (*praefectus praetorio*) היה סיאנוס ונמ מאקרון שירש את משמרתו. כי צורר לנו באיש אחד. לפי סוויטוניוס, חיי קאליגולה 14, החליט הסינט הרומי לבטל את רצון טיבריוס ולמסור את השלטון בידי קאיוס; ואילו לפי צוואת טיבריוס קיסר היה קאיוס מחויב לשתף בשלטון את טיבריוס הצעיר. אין ספק שמאקרון נרם גם מצדו להתלטה זו לרעת טיבריוס הצעיר ולרעתו הוא.
- 61 ומאקרון נאלץ איפוא לטרוף נפשו בכפו וסופו דומה היה לזה של טיבריוס הצעיר. פרט זה נמצא רק אצל פילון. אך על עצם העובדה שמאקרון ואשתו סתו מות טראני בגלל נכלי קאיוס, מודיע גם סוויטוניוס, חיי קאליגולה 26.
- 62 מרקום סיאנוס היה איש נכבד מאד. קאיוס נשא לאשה את בתו קלודיה, לפי דברי טציטוס (*Ann. VI 20*), ואחרי מותה התרמקו יחסי אהבה בין קאיוס ובין אנניה אשת מאקרון (שם 45 v).
- 63 בקש סליחה גמורה וכו'. בדיוק: הביע הרבה ברכות פרידה לדימוניס של אשתו המתה. הדימוניס הם הרוחות או המלאכים הטובים של נשמת המת.

- ברומית: *manes*. — בתרגומי השתמשתי בסגנון העשוי לבטא את הסגולה הנפשית של קאיוס. הוא עשה מעשי אכזריות מתוך התולים קיניים. עיין למשל „נגד פלאקוס” סע’ 184. — לפי טציטוס, חיי אנריקולה פרק ד’ וסוויטוניוס, חיי קאליגולה 23, נאנס סילאנוס להעביר תער על צוארו.
- 88 הרעיון, שהשלטון מוכרח להיות מרוכז בידי איש אחד, נמצא אצל פילון במקומות שונים. ראה גם למטה סע’ 149.
- 89 פילון כאילו שכח שההמון הוא המדבר והדרישה המוסרית של הכרה עצמית וכו’ היא מוזרה בפי ההמון ההפכפך והפזיז.
- 73 הם תלו את כל תקותם וכו’. הם לא יכלו איפוא להאמין בדבר שמתנגד לרצונם לפי הכלל: הרצון הוא אבי הרעיון.
- 74 הראשון הוא סילאנוס, השני — מאקרו, והשלישי — טיבריוס הצעיר.
- 75 ויהי המעט לו להשאר בתחומים הקבועים לזרע אנוש וכו’. בספר „על אהבת הבריות” סע’ 172 כותב פילון כדלקמן: „כל בעל נאווה ירבה להנות מחשבות שוא וידמה את עצמו לפי דברי פינדאר: לא לבן אדם ולא לבן אלים אלא לאל ממש. הוא פורץ גדר ויוצא מחוץ לגבול הטבע האנושי”. המלים האלה מוכירות גם בתוכו וגם בסגנון את דברי פילון כאן על קאיוס. ולפיכך משער היינמן, המתרגם הגרמני של הספר האמור, שהמאמר הנזכר מוכב על ענין התאלהותו של קאיוס, וממילא נכתב אחרי שנת 40, אחרי שנהרג קאיוס ביאנואר שנת 41. ראו להזכיר, כי גם הקטע משירת פינדאר (*Pindar, frg. Bergk*) מתאים למה שמתואר להלן, שקאיוס לא הסתפק בהערצה שמעריצים בני־אלים או חצאי־אלים (*hemitheoi*), אלא דרש כבוד ופולחן כאל ממש (למטה סע’ 78 ואילך).
- 78 לבני־האלים הנזכרים כאן ראה „מפתח”
- 79 לפי סוויטוניוס, חיי קאליגולה 22, הווה קאיוס עצמו תחלה למלכים שהוא הגדול בהם עד שכלם כאין וכאפס לעומתו. אח”כ העירו את דעתו שהוא עולה בטבעו האלהי על זרע אדם והתחיל להדמות לאחים התאומים בני זיאוס, הדיוסקורים (*Dioskouroi*) קסטור ופולוקס (*Castor, Pollux*) ולסוף הווה את עצמו לזיאוס עצמו.
- 80 ניריאונים (*Geryones*) ענק בעל שלשה גופות על האי איריטיאה (*Erytheia*) סמוך לקאדיקס. אותו נצח הירקלים.
- פרוטוס (*Proteus*) נקרא „המצרי” אצל הומירוס, אודיסיה ד’ 385.
- פרוטוס היה אחד מאלי הים ממדרגה שניה. עיקר מושבו היה בים, אבל בצהרים יצא על גדות הים בארץ מצרים. כוחו של האל היה גדול לנבא עתידות, ובכדי

- שישתמט מן האנשים המפצירים בו לנכא להם את העתיד לבוא, היה משנה את מראהו ותוארו.
- 81 בסעיפים הבאים מתאר פילון את מעלות האלים וסגולותיהם השונות מנקודת ההשקפה האליילית, ומשתדל להראות, שקאיוס היה לכל דבר הנגוד לאותן המעלות אשר האליילים היו מיחסים לאלים שלהם ולאליילמחצה.
- 87 קאיוס האשים את שתי אחיותיו אגריפינה וליבילה, שידו היתה בקשר שקשר עליו לפידוס (ראה הערה 5, נגד פלאקוס" סע' 181), והוציא את דינו לגלות בשנת 40 (סוויטוניוס, חיי קאליגולה 24). פילון אינו מאמין בהאשמה זו.
- 94 הסנדרלים של הרמים היו מכוסים כנפים לסימן מהירותו של הרמים בשליח האלים. גם המטה של הרמים עומד בקשר עם תפקידו זה. ראה סע' 99 וכו'.
- 95 הסמלים של אפולון: כתר מקריז, סימן שהוא אל השמש. הוא משתמש בקשת וחצים לבער את הרע מקרב העולם. הכאריטות (Charites, Gratiae) בנות זיאוס הן אלות החן והיופי. כאל השירה והזמרה אותן אפולון בידו את הכאריטות שהן גם אלות נועם השירה. עיי' סע' 103 וכו'.
- 96 פאיאנים, שירי תהלה לכבוד אפולון, גם אפולון עצמו נקרא לפעמים בשם פאיאן (Παιαν). בככוס, אבאיאוס, פיאאוס—שמות לואי של דיוניסוס. בככוס על שם התלהבותו השכורה (Βαρχεῖος) — שכור, גם: נהב; אבאיאוס (Εὐήνιος) ממלת הקריאה: אבאי השגורה בשירים לכבוד דיוניסוס; פיאאוס (λυαῖος) מלשון λύω — פור, כלומר: האל המפור והמפיג את הדאגות והמחשבות הנוגות על ידי שתיית יין. — ובכך האנשים שהחניפו לקאיוס העריצו אותו פעם כאפולון ופעם כדיוניסוס.
- 97 אריס (Ares, Mars), אל המלחמה.
- 99 לפי הבאור המוטעה הזה נגזר השם הרמים (Ἐρμῆς, Mercurius). מן השורש: -ἔρμηθεν; ἔρμηθεν משמע: מליץ, נביא. אמנם נזרת השם אינה ברורה, ובומנים שונים החל מן התקופה העתיקה נעשו נסיונות שונים לפתור אותה, אבל לשוא. ראה: Paulty Wissowa, Real-Encyclopädie d. class. Altert., II, 660
- 100 השבט של הרמים (Κηρύκειον) היה גם כן מכוסה כנפים ושימש בין האמריבוטים הקיימים של האל הזה. החיקוי לשבט הרמים הוא שבט הצירים שנשלחו לברות ברית שלום או לעשות חוזה של שביתת נשק.
- 103 המלים: לחקות כהוגו, או: כשורה, כיאות (εὐ πῶς) נאמרו בתתול. ראה סע' 106.
- 106 לאפולון היה גם הכינוי: ἄκείσιος רופא חולים.

- 108 על עשרם של הרומיים ראה גם אבות דר' נתן פרק כ"ח: "ר' נתן אומר אין עושר כעשרה של רומי."
- 109 אפולון היה גם אל הנבואה, והמקדש שבדלפוי והתרפים אשר במקדש הזה היו מוקדשים לאפולון.
- 110 פאיאן הוא אפולון; ראה הערה לסע' 96.
- 112 כונתי לא לאותו ארים וכו'. מקום זה חשוב מאד, כי ממנו מוכח, שפילון היה מכיר בשיטת הבאור האלגורי שנתנו הפילוסופים היוניים המאוחרים לספורי המיתולוגיה היונית. באור זה שימש גם לפילון דוגמה לפרש את התורה לפי שיטה זו. הבאור האלגורי שנמצא כאן דומה לזה שאנו קוראים אצל קורנוטוס (Cornutus). הסופר הזה בספרו „קצור תיאולוגיה יונית“ פרק 81 קורא להרקליס: רוח התבונה שחודר בכל. ראה את ספרו „הבאור האלגורי של פילון האלכסנדרוני“ (גרמ') עמ' 5. — פירוש אלגורי אחר, שהאלים הם רק היסודות הגשמיים של הבריאה, מביא פילון בספרו „על עשרת הדברות“ סע' 54 וכו'. — פילון חושב בטעות, שהשם ארים Ἄρης נגזר מן ἀργεῖν, משמע: עזר, תמך. באור השם הזה הוא קשה ומסוכר. ראה Pauly Wissowa, VIII (1913) 738.
- 114 בסעף הזה עובר הסופר מן החלק הכללי, שתכנו תאור התמורות אשר חלו בראשית שלטון קאיוס בנופו ובנפשו של הקיסר הזה, אל החלק המיוחד אשר בו מדובר על רדיפות היהודים בימי ממשלת קאיוס.
- 115 מתוך החוקים הקדושים ומן המנהגים שאינם כתובים וכו', דומה שהכונה היא לתורה שבע"פ. אמנם פילון מדבר במקומות שונים גם על חוקים שאינם כתובים, אבל אלו הם על-פירוב חוקי המוסר שיסודם בחוקי הטבע לפי משנת חכמי הסטואה. ראה מאמרו של היינמן על הענין הזה ב-*Hebrew Union College Annual IV 149* וכו' וכו', ועכשיו ספרו *griechische und jüdische Bildung* עמ' 53, 448 ועוד.
- 116 המנהג להשתחוות לפני השליט כפישוט ידיים ורגלים (proskynesis) היה זר ליוונים וגם לרומיים. כאשר קיבל אלכסנדר הגדול את המנהג המנונה הזה מאת הפרסים ודרש ההערצה ממין זה גם מאת היונים, גרם הרבה להתמרמות עצומה, כי ההשתחוויה היתה מיוחדת לדעת היונים לפולחן האלים. ראה הירודוט VII 137, איסקרטס IV 51, פלוטארך, חיי דימטריוס 12.
- 117 בספר „על חרות הצדיק“ סע' 89 וכו' מספר פילון, שכל עינויים קשים אשר צוררי ישראל עינו בהם את האסים לא יכלו להעביר אותם על דעתם לחלל את קדושת התורה. אמנם מכאן יוצא שפילון מיחס לכל עם ישראל את המדה ההיא, שהם כלם נכונים למות על קדושת השם. על אמתות הרבר העידו החשמונאים

שמסרו נפשם על קדושת המצוות. — חשוב מאד הוא המאמר האחרון של הסעיף הזה שמראה על האדיקות המרובה של פילון עצמו בחוקי התורה. הסופר כאילו מנבא שבטוף החוקים שבא מפאת הנוצרים (antinomismus) עתיד להביא אותם לידי כך, שיתרחקו לגמרי מתורת ישראל. ראה את ספרי על פילון עמ' 49. מכאן ואילך הוזר הסופר על תאור רדיפות היהודים באלכסנדריה שידועות לנו כבר מן הספר „נגד פלאקוס“, ויש שמשמשם אפילו באותם הכתובים עצמם שנמצאים שם. הפרטים החדשים שאינם בספר „נגד פלאקוס“ הם קל־ערך מאד. ראה לדוגמה סע' 129. הכפילות באה מתוך כך שפילון כתב את כל אחד מספרי היסטוריה שלו כחטיבה מיוחדת שאפשר יהיה להבינו בלא להשתמש בספרים אחרים הקרובים לו בתוכו.

120

125 וכו' טן המקום הזה ומהרבה מקומות אחרים נכר שפילון עסק גם בחכמת הרפואה וידע את מצב החכמה הזאת בזמנו. ביחוד רגיל פילון לדבר על מחלת הקדחת שהיתה שכיחה במצרים.

129 חומר דליקה וכו', הפרט הזה אינו נמצא בספר „נגד פלאקוס“.

132 מקצתם כרתו את עציהם. נראה שהכוונה לעצים שהיו גדלים מסביב לבית הכנסת לשם נוי וצל (עיין סע' 17). אמנם על הר הבית בירושלם אסור היה לנטוע עצים, וגם ככל העיר שמחוץ להר הבית אסרו על נטיעת עצים, כמו שאנחנו קוראים בתוספתא נגעים פרק ו', הלכה ב': „ואין נוטעין בה (בירושלם) נטיעות ואין עושין בה גנות ופרדסין חוץ מגנות וורדים שהיו שם מימות נביאים הראשונים“; אבל בגבולין מחוץ לירושלם היה מותר, ומכל שכן שהיה מותר לנטוע עצים בחוץ לארץ בקרבת בתי הכנסיות. ראה שמואל קרויס, קדמוניות התלמוד א', א' עמ' 96 וכו'.

133 באופן כולט נכר כאן ההפרש שבין יהודי אלכסנדריה ובין יהודי ארץ ישראל. בעוד שהללו הקימו בתי הכנסיות שלטים ומצבות וכדומה אשר עליהם היו חרותים שמות הקיסרים, כדי לכבד בזה את שליטי רומי; התרגזו היהודים בא"י מאד כאשר הקים פילאטוס שלטים כאלה לכבוד הקיסר טיבריוס בארמון הורדוס (למטה סע' 299 וכו') אף על פי שלא היתה עליהם כל צורה, ורק שם הקיסר היה חקוק עליהם!

134 ובבית הכנסת הנדול וכו'. קרוב לוודאי, שזוהי אותה כסיליקה הנזכרת בתלמוד: „כעין כסיליקי גדולה היתה“ שאמרו עליה: „מי שלא ראה דיופלוסטון של אלכסנדריה של מצרים לא ראה בכבודן של ישראל“ וכו' (מסכת סוכה נ"א, ע"ב). אמנם שמואל קרויס בספרו Synagogale Altertümer עמ' 261 חושב שהכסיליקה היא היתה מרכז המסחר, אלא שבה היה מקום נועד לתפלה; ברם, התאור שנמצא בתלמוד מתאים לבית הכנסת ממש, ונקרא כסיליקה:

- על שם הסגנון של הכניו הרגיל בבתי הכנסיות כפי שמעידות גם החפירות
החדשות של בתי הכנסיות בנג'יל. בתי כנסיות אלה הם כלם בני שלש „ספינות“,
אחת מאצעות, מרכזית ושתים צדדיות לפי הסגנון של הבסיליקה.
135. קליאופטרה מלכת מצרים האחרונה היתה בתו של תלמי אבלטס, בן
תלמי לתירוס, בן תלמי פיסקון וקליאופטרה.
138. אחרי מות אלכסנדר הגדול בשנת 323 מלך תלמי הראשון לאגני במצרים.
המלכה האחרונה קליאופטרה מתה בשנת 30; במשך הזמן הזה קמו למלוכה ארבעה
עשר תלמיים ושתי קליאופטרות (עיינו הערה לסע' 135). אבל לא כל התלמיים
משלו זמן מרובה, ולפיכך אפשר למחוק שמות אחדים מרשימת המלכים האלה.
139. כסופרים יהודים אחרים (בעל „חכמת שלמה“, יוסף ב"מ בספרו „נגד
אפיון“) כו גם פילון רגיל לשפור את לעגו על פולחן הבהמות
והחיות אצל המצרים. בזה חפץ פילון כאן להדגיש שעיקר שונאי ישראל
היו המצרים הנבזים ולא היונים המשכילים. גם יוסף ב"מ מתאר את אפיון
ראש צוררי היהודים באלכסנדריה כמצרי.
141. טיבריוס מלך משנת 14 לספח"נ עד 37.
142. על יהחוס הרם של טיבריוס קלודיוס נירון אבי טיבריוס וליביה דרוסילה
אפו ראה סוויטוניוס, חיי טיבריוס 4, על משפחת הקלודיים אשר ממנה יצא
טיבריוס ראה שם 1 וכו'.
- טיבריוס נולד בשנת 42 לפני ספח"נ ומת בשנת 37 אחרי ספח"נ; הוא חי
אפוא כשמונים שנה. — פילון מרבה כאן לשבח את טיבריוס, כדי להשפיל כפי
האפשר את קאיוס, את האל החדש.
143. על דרך הכינוי אבנוסטוס וסבסטוס ראה הערה לסע' 48.
במלים: „הוא קם לפקח... והופיע...“ כולל הכינוי האלהי שנתנו
לשליטים בתקופה ההלניסטית: *epiphanes*. כגון אנטיוכוס אפיפנס או תלמי
ה' אפיפנס. המלה ההיא משמעותה אל מופיע לעתות בצרה. גם ווירגיליוס
(*Bucolica*, I 14) נותן את הכינוי הזה לאבנוסטוס, ברם באין מלה מתאימה
לנמרי בשפה הרומית הריהו משתמש במלת *praesens* במקום המלה
היונית *επιφανής* אם כי המלה הרומית אינה הולמת את הכסוי היוני.
144. בזה מתאר פילון את המלחמות האזרחיות בעשרות השנים האחרונות לפני
אבנוסטוס. הן נרמו לועזועים נוראים בכל האימפריה הרומית. לכל אלה הושם
קץ כנצחון אבנוסטוס שעליד אקטיון (*Actium*) בשנת 31, והחלה תקופה של
שלום ועליה תרבותית.
146. אבנוסטוס דכא את שוררי הים. ראה Niese, *Röm. Geschichte* 3, p. 244.

- 148 מצרים היתה למדינה רומית בשנת 30 לפני ספח"נ ואבנוסטוס מת בשנת 14 אחרי ספח"נ. ארץ מצרים לא נחשבה אז כאחת המדינות של הקיסרות הרומית, אלא כקנינו הפרטי של אבנוסטוס ונציב מצרים הרומי היה רק אפטרופוס הממונה מטעם הקיסר על נכסיו הפרטיים.
- 149 „כרכות הרשיות אין טוב, אחד יהיה השורר”.
(הומירוס איליאס ספר ב', שורה 204 לפי תרגום משרניחובסקי). — פילון מביא בספרו „על בלבול הלשונות” סע' 170 את הפסוק הזה הלכות משירת הומירוס. לפי סוויטוניוס („חיי קאליונלה” 22) השתמש אבנוסטוס עצמו באחד ממכתביו בחלק השני של הפסוק הזה.
- 151 ס ב ס ט י א ו נ הוא מקדש לכבוד אבנוסטוס, ביונית: סבסטוס. מקדש כזה בנה המלך הורדוס בארץ יהודה בקיסריה בחוף העיר הזאת. ראה למטה סע' 805.
- 154 פ ה ו ט א ח ר י כ ב ו ד. כך צריך לתרגם, אם נקיים את הכטוי הקשה מאד: $\tau\upsilon\mu\alpha\iota\varsigma \delta\epsilon\theta\eta\nu\alpha\iota$. אמנם מננ"אי מתקן: $\tau\upsilon\mu\alpha\iota\varsigma \omicron\iota\delta\eta\theta\eta\nu\alpha\iota$ כלומר לא התנאה בכבודים, בדיוק: לא התנפת. — לא היה מרוצה וכו'. יש בזה הפרזה, כי המשוררים שחיו בחצר אבנוסטוס כגון ווירגיליוס והוראציוס רגילים להשתמש בכינוי אל ביחס לאבנוסטוס. אמנם עובדה היא, שאבנוסטוס עצמו הסתפק בתואר „אלהי” (*divus*), ולא דרש את הכינוי „אל” (*deus*). גם סוויטוניוס (חיי אבנוסטוס 52) כותב, שאבנוסטוס סרב לקבל אותות הערצה אלהית ברומי ורק בפרובינציות נכנו מקדשים, מובחות וכדומה לשמו (שם 50). לעומת זה מוכיח טציטוס (*Ann. I. 10*) את אבנוסטוס שלקח לעצמו כל מיני הערצה, ולא השאיר כלום לאלים”. גם בזה יש נזומא.
- 155 מספר יהודי רומי התרבה ביחוד אחרי שנת 68, בה כבש פומפיוס את ירושלים והביא הרבה שבויים יהודיים מיהודה לרומי. יהודי רומי קיימו בהם מצות פדיון שבויים והשבויים לשעבר היו לאזרחי רומי. בנאום שנשא ציצרון בשנת 50 בבית המשפט הרומי (הנאום *Pro Flacco 28*) מדגיש הרברן את הכוח הנדול שיש לאזרחים היהודיים ברומי באספות העם. על המספר הרב של יהודי רומי בימי אבנוסטוס מודיע גם יוסף ב"מ קדמ' י"ז, י"א, א'; מלחמות ב', ו', א'.
- 156 האסור שהוציא יוליוס קיסר על התכרות והאספות (ראה הערה „נגד פלאקוס” סע' 4) לא הל על אספות היהודים בבתי הכנסיות. — את הרעיון שבית הכנסת משמש מרור לחנוך מוסרי הודות ללמוד התורה והדרשנות בשבת, מדגישים במקומות שונים גם פילון וגם יוסף ב"מ. הסופר היווני אנאתארכידס שחי במחצית הראשונה של המאה השנייה לפני ספח"נ, מספר שהיהודים מבלים את כל יום

השבת במקדשיהם על התורה ועל העבודה. (טובא אצל יוסף ב"מ, נגד אפיון א', י"ט).

157 הערים השונות שבהן ישבו היהודים התנגדו להוצאת הכסף מארצם למדינה וזה כמדינת יהודה. בימי ציצרון נשען פקיד אחד פלאקוס על פקודת הסינט הרומי והחרים באסיה הקטנה את הכספים שנועדו להשלח לירושלם (ציצרון pro Flacco 28). על הפקודה של אבנוסטוס לטובת היהודים ראה למטה סע' 313 וכו'.

עולות תמיד כסדרן וכו'. במקומות אחרים בספר הזה (סע' 157, 201, 317) נמצא הבטוי הקשה ἐντελεχεῖς שאין להבינו. במקומות האלה אני נשען על מקצת כת"י וגורס ἐνδελεχεῖς משמע: דבר נמשך, מסודר, כאן כסדרו. ראה ביחוד את ההערה של רייטר במהדורה הגדולה של כתבי פילון לסע' 201.

על דבר הקרבנות לשם הקיסר ראה גם למטה סע' 317. שם מתוארים הקרבנות האלה בפרומרט. לפי יוסף ב"מ (מלחמ' ב', י', ד') הובאו הקרבנות האלה פעמים ביום. במקום אחר („נגד אפיון" ב', ע"ט) אנו קוראים שהקרבנות הוקרבו מכסף הצבור ולא מנכסי הקיסר. ונראה שזה עיקר, כי יוסף ב"מ ידע את הענין נכחו ירושלמי. כדאי להזכיר שעוד לפני מרד תחשמונאים הקריבו בירושלם קרבנות לשלום המלך הסורי (חשמ' א', ז', ל"ג). בעת המרד הגדול ברומיים נתבטלו הקרבנות האלה, והדבר היה סימן של פריקת עול הרומי (יוסף ב"מ מלחמ' ב', י"ז, ב' וכו').

158 מחלקים מנות לבני המדינה. כדאני מתרגם את המלים πατρίδος διαομαῖς. הביטוי הוא קשה ובלתי רגיל. ראוי להזכיר את התקון הגאוני של מנדלסזאהו שקורא στυρίδος במקום πατρίδος. המלה στυρίδος משמע: סל מלא מכולת (ברומית sportula אשר קבלו המקורבים clientes מאת אדוניהם (patroni)). — בחלוקות כאלה התחשבו בכלל בדת היהודים. ככה למשל חלקו באנטיוכיה שמו בין תושבי העיר, ורק היהודים ששמנם של נכרים אסור להם, קבלו כסף תמורת השמן (יוסף ב"מ מלחמ' י"ב, ג', א').

159 לרדיפות היהודים בימי סיאנוס הקדיש פילון ספר מיוחד שאבר. סיאנוס גרם לגרוש היהודים מרומי בשנת 19. אחרי מות סיאנוס בשנת 31 שינה טיבריוס את עמדתו לגבי היהודים לטובה. מכאן הנטיה אצל פילון לשבח את טיבריוס בנגוד לסופרים אחרים כטציטוס וסוויטוניוס. לפי יוסף ב"מ קדמ' י"ח, ג', ה' גרש טיבריוס את היהודים מרומי מפני שיהודים אחדים רימו ונצלנו רומית אחת ממשפחת אצילים. דומה, שסיאנוס שידל את טיבריוס בדברים, כי

- כל היהודים הם רמאים וכדומה. פרטים ברורים על ההאשמות האלה חסרים.
- 161 החיבים המעטים הם בלי ספק הרמאים שעליהם מסופר אצל יוסף ב"מ. השנה את ההערה הקודמת.
- 165 כתבי יום יום כאלה *ὑπομνηματικαὶ ἐφημερίδες* מלאו בתקופה העתיקה את התפקיד החשוב של עתונות שלנו. ברומי היו ידועים *acta diurna* שאופי רשמי היה להם. אמנם באלכסנדריה שבה לא היתה מועצה עירונית אבטונומית דוגמת הסינט הרומי, לפי דעת המלומדים, היתה העתונות בידי אנשים פרטיים.
- 166 פילון מטעים תכופות שעיקר שונאי ישראל היו המצריים הפתחים ולא ההלנים האמתיים. מצרי כזה היה גם הליקו, מי שהיה לפי הביטוי של ווילרד *maître de plaisir* של הקיסר קאיוס.
- 170 בתקופה זו היתה כבר ספרות אנטישמית עשירה באלכסנדריה. השעיר הזאת היתה ערש הספרות הזאת, אפשר לראות מן הספר של יוסף ב"מ, "נגד אפיון" אשר בו נמנים הסופרים שהפיצו את האנטישמיות העיונית בתקופה ההלניסטית.
- 172 מן הסעף הזה ואילך מקום העליה היא רומי אשר לשם באו מאלכסנדריה שתי המלאכיות, היהודית והיונית. פילון עמד בראש המלאכות היהודית, ואפיון בראש מתנגדי היהודים, כמו שידוע לנו מספרו של יוסף ב"מ. — ברם הדבר מפתיע אותנו, כי לא סופר עד הנה כלום על בחירת הצירים ועל נסיעתם לרומי. מזה אפשר להסיק את המסקנה שיש לקוי במקור; ואפשר שהצדק עם המתרגם הצרפתי דילונאי שמקום הלקוי הוא בסוף הפרק כ"ד או בראש הפרק כ"ה.
- 179 לפי פשוטו של מקרא מדובר כאן על הנסיעה שנסע אגריפס בסתו שנת 38 לארץ יהודה, כדי לקחת בידו את רסן שלטון המדינה שניתן לו מאת קאיוס בשנת 37, מה שקראנו בראשית הספר, "נגד פלאקוס". אגריפס נסע אח"כ בשנת 39 אל הקיסר לרומי בקשר עם משפט הורדוס אנטיפס (ראה הערה, "נגד פלאקוס" סע' 103) והיה יכוף להציע את תוכירם של יהודי אלכסנדריה לפני הקיסר. אמנם יש פרושים אחרים בנוגע לזמן נסיעת אגריפס האמורה כאן וכל הפרושים האלה רחוקים. ברם יש קושי אחר בדבר, כי אם בנסיעה של סתו שנת 38 הפסקו מדבר, לא יתכן לומר: "זה לא כבר", שהרי אהנו עומדים בשנת 40 ולכן מתק מנג'אי את המלים האלה (במקור: *πρὸ ἁλίου*). — בסוף הסעף יש לקוי במקור היוני, מה שהכיר כבר המלומד ליאפולד כהן שהוציא לאור את כתבי פילון.
- 181 לפי התאור הניתן פה היתה הפגישה הראשונה של הצירים עם קאיוס בחלק הצפוני-מערבי של העיר ב, "ככר מרס" (*Campus Martius*). כחלק זה של רומי

- היו נני טיול (horti campi) דומים אל הככרים (Parke) שלנו. 182
- אשר זקנתי וכו'. מקום זה חשוב הוא לשם קביעת הכרונולוגיה של חיי פילון, כי זהו התאריך האישי היחיד בספרי פילון הנותן לנו את האפשרות לקבוע בקירוב את זמן לידתו של פילון. אם נקבל שפילון היה בשנת 40 בן ששים שנה (בן ששים לזקנה" פרקי אבות ה', כ"א), יצא מזה שפילון נולד בקירוב בשנת 20 לפני ספח"נ. ראה מונגרפיה שלי על פילון עמ' 48.
- טמנתי את דאגתי בחבי. בכת"י כתוב στέγοντος כלומר: 184
- נאנחתי מפני הדאגה. אבל המלים הבאות אחרי כן מראות שאין גירסה זו עיקר, ולפיכך השתמשי בתקונו של מננאי: στέγοντος, הפיתי על הדאגה, או: טמנתי בחבי את דאגתי.
- בקרבת דיקיארקיה היא פוטיאולי היו נאות קיי לנגידי רומי, ביהוד 185
- מהוללים היו מרחצאות הים של המקום Baiae כמו סורינוטו שע"ג המפרץ הניאפוליטאני בימינו אנו. וזהו גם המפרץ הנזכר כאן.
- מן הסעיף הזה עד סע' 348 מתוארה אפיסודה חשובה אחת על גזירת 186
- קאיוס בארץ יהודה. האפיסודה היא מפסיקה את הספור על עניני יהודי אלכסנדריה. על המאורעות בא"י מספר גם יוסף ב"מ בקדמוניותיו ספר י"ח.
- ובכו כאנטיוכוס בשעתו צוה גם קאיוס להעמיד פסל זוס במקדש. הפסל 188
- הזה היה צריך להיות בצורת קאיוס (קאיוס כווס חדש). ראה למטה סע' 346.
- הבה נעמוד על נפשו וכו'. לפני המלים האלה יש לקוי, ואפילו אם נקרא: 190
- αγωνιασσωμεν במקום αγωνιασσωμεν, כהצעת מננאי, ובכו: ועמדנו על נפשו וכלתי יעשו בנו כלה וכו', לא נרויח בזה הרבה, כי גם המאמר הקרוב אינו מתחבר יפה לקודם. — בעצם עונת הסערות וכו'. הצירים נסעו בחורף שנת 40 לרומי, ושם חיכו לשובו של קאיוס מן החזית המערבית.
- לסוף הסעיף הזה השווה קהלת י', ט"ז: „אי לך ארץ שמלכך נער".
- המקדש בירושלם היה מהולל מאד גם בין היוונים והרומיים. וכך למשל 191
- קוראים הרומיים למקדש זה „הבית הקדוש העולה בהדרו על כל קניני עולם הזה" ביטוי זה נמצא בלי ספק כבר אצל טציטוס בספר החמישי של „הסטוריה" שלו אשר ממנו נשאר רק קטעים, כי מכאן שאב סולפיציזם את ידיעותיו וחיקה גם את סגנונו של טציטוס, כמו שהראה המלומד יעקב ברנאים בחבורו על הכרוניקה של סולפיציזם סיווירוס.
- ענין פרטי הם בתי הכנסיות שבאלכסנדריה לעומת בית המקדש 193
- שבירושלים שהוא קנין כל העם היהודי וסבל אחרות.
- שני ענינים היו, ראשית ההשתדלות להוכיח, כי היהודים הם 195

„אלכסנדרוניים”, זאת אומרת שיש להם זכות אזרחות בעיר ההיא. השאלה, אם היהודים היו אלכסנדרוניים במובן המשפטי, תופסת מקום חשוב גם בספרו של יוסף ב”מ „נגד אפיון”. בעוד שאפיון הפץ לשלול מן היהודים את הכינוי הזה, וכאחד את זכויותיהם האזרחיות, מנן יוסף ב”מ על היהודים, כפילון בשעתו, שהיהודים אלכסנדרוניים הם לכל דבר. — הענין השני הן תלונות היהודים על הרדיפות שסבלו באלכסנדריה, ובקשר עם זה עמדה הדרישה להשיב להם את חופש הדת שהיה להם עוד בתקופת התלמיים ושנתאשר על ידי הקיסרים הרומיים הראשונים.

190

גובה מסים ביהודה. שירר קורא: ביבנה במקום ביהודה, ונראים דבריו, ראה את הסעיף הקרוב.

קאפיטון (Herenius Capito) היה המפקח (אפיטרופוס, פרוקורטור) של העיר יבנה לפי יוסף ב”מ קדמ’ י”ח, ו’ ג’, וגבית המסים היתה אחת מתעודותיו של המפקח. העיר יבנה נמנתה על הנכסים הפרטיים של הקיסר, והמפקח אסף את ההכנסות ושלח אותן ישר לאוצר הקיסר (יוסף ב”מ שם ב’, ב’). פילון טעה איפוא במה שחשב את קאפיטון לגובה מסים (קוויסטור). כי קאפיטון היה באמת משניה (פרוקורטור) חלקי ז. א. על עיר אחת.

האופי המשפטי המיוחד של יבנה בא מתוך כך, שהוררוס המלך נתן את העיר במתנה לאחותו שלומית (קדמ’ י”ז, ח’, א’; מלחמ’ ב’, ו’ ג’), שלומית נתנה את העיר לקיסרית ליביה (קדמ’ י”ח, ב’, ב’; מלחמ’ ב’, ט’, א’), ואחרי מות ליביה עברה העיר לידי הקיסר טיבריוס. (קדמ’ י”ח, ו’ ז’).

יבנה היתה בימי ההשמנאים הראשונים עיר אלילים (חשמ’ ספר ב’, י”ב, ח’ ואי”ד). אלכסנדר ינאי כבש את העיר ויהר אותה במדה מרובה (קדמ’ י”ג, ט”ו, ד’). פילון טעה איפוא במה שחשב את האוכלוסים האליליים של העיר הזאת לגרים, כי באמת היו אלף תושבי העיר מאז.

201

האליליים ביבנה הקימו את המזבח לשם קאיוס; זה נובע מתוכן הספור. המאורעות ביבנה הלן כנראה עוד בשנת 39. קאיוס היה אז בחזית המערבית, שם התעכב עד לאבגוסט שנת 40. קפיטון כתב איפוא לקאיוס (ראה הסעיף הקרוב) לא לרומי, אלא למקום שהייתו של קאיוס במערכת המלחמה המערבית.

עאפלים (Apelles) הטראניקון מספר סוויטוניוס („חיי קאלניגולה” 33) שקאיוס שאל אותו פעם בעמדם לפני פסל זיאוס, מי הגדול משניהם, הוא או זיאוס. אפלים החריש, ובעד שתיקתו זו ספג מלקות, וקאיוס התענג על קולו של השחקן הנעים גם בצעקו... אפשר שהאפיסודה הזאת עומדת בקשר עם ענשו של אפלים המסופר בסע’ 206.

203

- 204' מעמד השחקנים היה כזוי בתקופה ההלניסטית, ורוב השחקנים היו מבין עבדים ויתר השכבות השפלות.
- 205 אנשי אשקלון הראו את משטמתם ליהודים בימי המרד הגדול שמרדו היהודים ברומיים. כל התושבים היהודיים בעיר ההלניסטית הזאת במספר 2500 נפש נהרגו על ידי תושבי העיר האליזיים (יוסף ב"מ מלחמ' ב', י"ח, ה').
- 206 זהו המקום היחיד בספרי פילון, עד כמה שנשתמרו לנו, אשר בו נזכר שם הקיסר קלודיוס.
- 207 פטרוניוס (Publius Petronius) היה נציב סוריה למן שנת 39. בידי נציבי סוריה היו בזמן ההוא ארבעה לגיונות (טציטוס Ann. IV 50). עיקר תפקידם היה לשמור את הגבול המזרחי על גבי הפרת מפני הפרתים. בארץ יהודה לא היו לגיונות, אלא „צבא עזר“ ממדרגה שניה, מחצית הצבא של גבול הפרת הם איפוא שני לגיונות. קאיוס צוה להביא שני לגיונות לארץ יהודה למען דכא את המרד העתיד לפרוץ בארץ. יוסף ב"מ במקום אחר (קדמ' י"ח, ח', ב') מזכיר בפירוש את המספר: שני לגיונות, ובמקום אחר (מלחמ' ב', י"א, א') כותב בטעות שלשה לגיונות.
- 210 והמצוות חרות על לוח לבם. בדיוק: ובנפשותיהם הם נושאים את דמות דיוקנו של המצוות.
- 211 הם ישו תמיד לנגד עיניהם וכו'. כמאמר זה יש האנשת (personificatio) המצוות. האנשה כזו של התורה — לא של המצוות הכורדות — שכיחה מאד בספרות המדרשית.
- גם את בני הנזכר וכו'. מן הבטוי מוכח שאין הכונה לגרים, שהיו מרובים בתקופת פילון, אלא לאותם מן האליזיים אשר נתנו אותות כבוד לתורה, וביחוד לבית המקדש בירושלם, כגון מרקוס אגריפס בימי הורדוס המלך (למטה סע' 204) וכיוצא בו. — את התמכרות היהודים לחוקי אבותיהם, באופן שאין כמעט ביניהם עוברי עברה, מטעים גם יוסף ב"מ „נגד אפיון“ ספר ב', סע' קע"ח. בן מתתיהו שבח כנראה, שב „מלחמתו“ תאר את נבורי החרות במלחמה עם הרומיים כעבריים וכרשעים גמורים.
- 212 בשנת 1871 מצא קלירמונגאנו טבלה יונית שהיתה תלויה על החומה החיצונית של בית המקדש מטעם המלך הורדוס, ועל הטבלה חרותים הרברים האלה: „כל נכרי לא הותר להכנס מחוץ לסורג ולגדר המקדש. מי שיתפס, יהא עצמו סיבת מיתתו.“ מכיון שלפי ההלכה התלמודית אין עונש מיתה בידי אדם לנכרי שנכנס למקדש, חשב גריץ (קורות היהודים III, 15 עמ' 224, הערה 2)

שהמיתה הנזכרת היא „מיתה בידי שמים“. אבל טיטוס אומר בפירוש אצל יוסף ב"מ (מלחמ' ו', ב', ד') שהוא הרשה להרוג אפילו רומי שיהיו להכנס לבית המקדש פנימה. גם מן המקום הזה שאצל פילון רואים בפירוש שהמיתה היתה מטעם הסנהדרין, וקרוב לודאי שפילון כותב כאן מה שראה בעיניו, כי הוא עצמו היה בין עולי רגל בירושלים („על ההשגחה" II 107). עיין לכל זה קלוזנר, הסטוריה ישראלית ג', עמ' 38. ואפשר שההלכה שהיתה מחייבת כימי הורדוס היתה מתאימה לדעת הצדוקים, או שההלכה הפרושית עצמה נשתנתה במרוצת הזמנים וכימי הורדוס היו מחמירים בעניו זה.

ראה „נגד פלאקוס" סע' 45 וכו'.

214

„הלועזית" — הכרברית. ראה הערה לסע' 8.

215

מספר היהודים בארץ בכל היה גדול כימי בית שני והשפעת היהודים

216

על הפרתים היתה מרובה, עד שבימי קלודיוס קיסר התייהר אזטים (Izates) מלך הדייב (Adiabene) על גבול המדינה הרומית והפרסית) עם אמו הלני ואחיו מונבו וכפ' זרע המלוכה (יוסף ב"מ קדמ' ב', ב', וכו' וכו') ועוד במקומות שונים). הערים נהרדעא ונציביון היו מרכזים חשובים של היהודים „במדינות הפרסיות" עוד בימי יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ט', א'). בימי המרד הגדול פנו יהודי ארץ־ישראל לעזרה לאחיהם שמעבר לנהר פרת (מלח' ו', ו', ב').

אחד הפסילים הנכבדים. השווה סויטוניוס, חיי קאליגולה 22:

220

„הוא (קאיוס) הוציא פקודה להביא מארץ יון את פסלי האלים הנפלאים והקדושים, בעיני העם, ובכללם את הפסל המפורסם של זיאוס אשר באולימפיה, ולקצץ את ראשיהם ולהציג עליהם את תבנית ראשו“.

על הלגינות הרומיים שהיו בסוריה (leg. III Gallica; leg. VI

222

Ferrata; leg. X Fretensis; leg. XII Fulminanta) ראה שירר,

קורות עם היהודים חלק א', הוצ' ד', עמ' 459, הערה 41

לפי יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ח', ב') היה אז פטרוניוס בעכו. פילון שלא

225

היה בקי כל כך בגיאוגרפיה של הערים היוניות בא"י חשב איפוא שעכו שייכת לפיניקיה כיתר הערים היוניות שבקרבתה (צור, צדון) ע"ג הים הגדול. התאור שבא לקמן מצטיין באופיו התיאטרלי, ואין ספק שפילון בדה אותו

227

מלבו, בכדי למשוך את לב הקורא. תמוה הדבר ששירר ומלומדים אחרים לא הכירו זאת ומשתמשים בתאור הזה של פילון גם בפרטיו לשם הרצאה הסטורית (ראה למשל קלוזנר, רגע גדול בחיי האומה „השלח" כרך כ"א עמ' 109 ואילך).

גם יוסף ב"מ, נגד אפיון ב', רל"ד מדגיש את הרעיון של אהבת

230

העבודה בישראל: „העמים האחרים אינם יכולים לקיים אפילו את הקלים

שבין מנהיגו, רצוני לומר: עבודה עצמית". ראוי להזכיר, שהיונים בכלל היו מזוללים בעבודה פיזית שנקראה אצלם עבודה, "באנאלית" (*banansos*). ראה את ספרי "היהדות והיונות" (פולנית עמ' 46, ומאמרי "רעיון העבודה בישראל" בכ"ע ראשית (ורשה) תרצ"ד, 49—51, 84—87. על ערך העבודה מדבר פילון ביחוד בספרו "חיי משה" ב', סע' 184; "על קרבנות הכל וקיו" סע' 35.

וויטליוס (*Lucius Vitellius*) נתמנה נציב על סוריה מטעם הקיסר 231

טיבריוס בשנת 35, ובשנת 39 שלח קאיוס נציב אחר, הוא פטרוניוס, במקומו של וויטליוס. על ישרו של וויטליוס מעיד מציטוס (*Ann. VI, 32*) וויטליוס היה פעמים בירושלים, בפעם הראשונה בשנת 36 לחג הפסח. בקשר עם שהייתו זו בירושלים צוה להוציא לרשות היהודים את בנדוי כהן גדול שהיו עד הנה בידי מפקח הרומי פילאטוס (יוסף ב"מ קדמ' י"ח, ד', ג'; ט"ו, י"א, ד'). בפעם שניה שהה וויטליוס בירושלים בשנת 37 (קדמ' י"ח, ה', ג'), בלי ספק כרי לסדר את עניני המדינה כרוח הצדק והמשפט כדרכו תמיד. בעת שהיית וויטליוס ביהודה בפעם השנייה הגיעה השמועה על מות טיבריוס ומלוד קאיוס. על הזבח הגדול (הקטומבי) שזבחו היהודים לרגל מלוד קאיוס, ראה 232 סע' 356.

רוצחי נשים, רוצחי אחים, הורגי ילדים, אלה הם טפוסים 234 שונים לקוחים מן הטראגדיה היונית. מובן שצירי היהודים בארץ-ישראל לא דברו בשפת הטראגינים היוניים, וכל זה המציא פילון לשם שיפור המליצה ברוח הדברנות היונית.

אצל היונים היה מנהג דומה לזה של היהודים לטהר את המתים לפני 235 הקבורה. ה"טהרה" (ביונית *λουτρά*) היא כאן טבילה ברם במקום טבילה במים.

על הגורגו ראה "מפתח". — ספורי ברים מן המיתולוגיה היונית אינם 237 מתאימים לאנשים המדברים כאן, הם זקני ארץ-ישראל. מכאן ראייה שפילון כתב את ספרו זה גם בשביל קוראים יוניים ולהם הכין את "המטעמים" האלה מן האגדה ההלניית.

זעם וקצף האדון וכו'. המאמר הזה מפריר בין הדברים. משער 238 אני, כי מקום המאמר בעל' 233 אחריו המלים: "אין עבד חסר תבונה שיתקומם כבעליו". עם זה מתקשר היטב הרעיון, כי זעם האדון גורם מיתה לעבדו.

סבו ואבי סבו, על יסוד חוק האמוץ, הם אבנוסטוס ויוליוס קיסר. 240

המלים האחרונות של הסעיף הזה מוכירות את המאמרים הידועים בפרקי 242

אבות: אל תהיו כעבדים המשמשים את הרב על מנת לקבל פרס; וביחוד: שכר מצוה-מצוה.

באסיה (הקטנה) ובסוריה. רואים כאן, שתפקידו של פטרוניוס לא היה מוגבל רק לארץ סוריה בלבד. אף־על־פי שקשה להגדיר, באיזו בחינה נתייפה כותו של נציב סוריה מחוץ לגבולות המדינה ההיא. גם על וויטליוס נציב סוריה (Ann. VI, 32) אמר טציטוס שהפקד לסדר את כל עניני המזרח. אופיני מאד לשיטת פילון שהוא מתאר את הנציב הסורי לפי הפרוש האלגנרי שהוא נותן בספריו לאישיותו של יצחק! בנגוד לאברהם שהוא טפוס המתלמד, משמש יצחק אצל פילון סמל של ידיעה „טבעית“ ועצמית שאינה זקוקה להתלמדות („על יוסף“ סע' 1 וכו' ובמקומות שונים). דומה לזה הוא כאן התאור של פטרוניוס... כמובן יש בכל התאור הזה הפרזה מרובה. אין אמנם לפקפק שפטרוניוס היה איש צדיק וישר כוויטליוס שקדם לו בנציבות סוריה. פטרוניוס שמר על החופש הרתי של היהודים גם בימי קלודיוס. וככה ענש צעירים אליזיים אחרים שהקימו מסל הקיסר בבית הכנסת בעיר דאר (יוסף ב"ט, קדמ' י"ט, י', ג'). אולם מן הצד השני השפיעו עליו במדה מרובה גם טעמים טכסיסיים, כי פטרוניוס לא הפץ להפיח אש המרד ביהודה בגלל שגוענו של קאיוס.

לפי יוסף ב"ט (קדמ' י"ח, ח"ג, ח' ו') היה הדבר בעונת הזריעה ולא בעת הקציר כדעת פילון. ברם דברי פילון מתקבלים יותר על הלב, כי אם היה הדבר בעת הקציר היה הנמוק עלול לעשות רושם על הקיסר, מפני שהיו נחוצות לו תבואות (סע' 250 וכו'); ואילו בעת הזריעה, מה איכפת לו לקאיוס שהיהודים יזניחו את אדמתם? לשוב העולם, ובפרט לשוב ארץ ישראל, לא דאג זיאוס הרומי, וזאת ידע בודאי גם פטרוניוס. אמנם פטרוניוס נותן עוד טעם אחר, היינו שאי אפשר יהיה לגבות מסים מאת היהודים, אם לא יעבדו את אדמתם. נמוק זה קלוש הוא בשום לב אל השאיפות האלהיות של קאיוס. ברם שירר חלק א' הוצאה ג' עמ' 505—507 הפץ להשלים בין פילון ויוסף ב"ט. כיון שלפי יוסף ב"ט עבר פטרוניוס מעכו היא פטולימאים (Ptolemais) לסבריה ושם הקהיל את היהודים ככדי לשרלם בדברים, כי לא יתנגדו לפקודת קאיוס, אפשר שבאמת שני מכתבים נכתבו, אחד בעונת הקציר שנת 40 מעכו, והשני בתקופת הזריעה (בקיבוב ספטמבר שנת 40) מטבריה. אפשרה זו מתנגד קלונדר, השלח כ"א, עמ' 11. אבל לדעתי נחוצה המפשרה הזאת גם מפני טעמים אחרים (ראה למטה סע' 337 הערה), אלא שקשה להשלים בין התוכו של שני המכתבים, כי אם איי אפשר להלחם ביהודים בעת הזריעה (יוסף ב"ט) וגם בעת הקציר (פילון) הדבר הוא מן הנמנע, וגם בחורף לא יכול פטרוניוס להתנרות מלחמה ביהודים (קדמ' י"ח, ב'); מתי ידכא איפוא פטרוניוס את „קשי ערפם“ של היהודים? כלום אין מכתבים כאלה באים להחלל בקיסר? אמור

- מבאן שהמכתב השני שנכתב בעונת הזריעה שנת 40 הכיל התנצלות אחרת, היינו ענין תחנוני היהודים וסכנת המרד, מה שיוצא גם מדברי יוסף ב"מ עצמו (קדמ' י"ח, ח', ח').
- 253 לא כדי לעשות חסד וכו'. פילון מטעים בפרוש את הרעיון אשר שימש לנו נקודת משען לקביעת הכרונולוגיה של המכתבים לסע' 249.
- 257 הקציר... יד הקוצר. למלה *αποφάσις* צריכים לפי דעתי להשלים את המלה: *ἀμνητον*. את משחק המלים היקיתי גם בשפה העברית. זאת לא הבין כנראה המלומד *Matthei* ותיקן מה שתיקן ולא צורר.
- 259 קאיוס התחשב בכוח הצבאי שהיה ביד פטרוניוס כשם שהיה זמיר ביחס לנציב מצרים פלאקוס („נגד פלאקוס" סע' 110).
- 260 הסבה בדויה וכו'. פילון שכח שקאיוס לא היה יכול כמכתבו להטייל ספק באמתת נמוקו של פטרוניוס בדבר האסיר הקרוב, שהרי הוא עשה עצמו כמאמין בדברי הנציב. ואם המלים האלה הן הוספה מאת הסופר, הלא פילון ידע לנכון שזאת היתה רק אמתלה, ואין מקום למקפוקים גרידא.
- 261 אנריפס עזב את ארץ יהודה בראשית שנת 40, ולא ידע איפוא מן המאורעות בארץ שהלכו בעונת הקציר, היינו בין פסח לשבועות שנה זו. שכן מכל הספור שבא להלן יוצא שכל ענין הפסל אשר קאיוס צוה להקים בירושלם לא נודע לאנריפס. אמנם יש קצת קושי בדבר, כי פה אנהנו עומדים כבר לאחרי שוב קאיוס לרומי מ„נצחונותיו" בגאליה, ובכך לא יוקדם מספטמבר שנת 40. היוצא מזה שאנריפס לא ידע עדיין בירת ספטמבר, מה שאירע במדינתו בקירוב בירח מאי.
- 265 למען בקשר המים וכו'. מנין ידע זאת קאיוס, הלא פטרוניוס לא הודיע לו את דבר תחנוני היהודים? פילון שכח, כנראה, ושם בפי קאיוס דברים סותרים את אשר כתב פילון לפני זה. אולם לפי יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ח') לא העלים פטרוניוס מן הקיסר, כי את המכתב כתב אליו אחרי שבא ברין ודברים עם היהודים ושמע את דעתם והפצם.
- 266 וכו' וכו'. הספור על אנריפס שבא להלן שונה לנמרין מן המסופר אצל יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ח', ו' וכו'). לדברי יוסף ב"מ השתמש אנריפס בהודמנות בהיות לב קאיוס טוב ביון בעת המסכה, וקאיוס הבטיח לו למלא את כל משאלות לבו, ואז בקש אנריפס להעביר את גזירת הפסל, וקאיוס נענה לבקשתו. הספור של יוסף ב"מ מתאים גם לאופיו החצרוני של אנריפס וגם לתכונת נפשו של קאיוס הנמחר וקל הדעת. אס"כ עלינו להחליט שכל הספור של פילון ע"ד התעלפותו של אנריפס ומחלתו, וגם ענין המכתב שכתב אנריפס לקאיוס —

- לפי ספורו של פילון להלן — קלוטים מדמיונו של הסופר שהפץ לתאר את אנריפס, יריד משפחתו, משפחת האלאכארכים (ראה „נגד פלאקוס” סע' 27 הערה) כיהודי טוב המסור לעמו ולתורתו; יחד עם זה התאמץ לעניין את הקורא במחזות מבהילים בהתעלפות אנריפס וכו'. על כל פנים דעתי נוטה להאמין בזה יותר ליוסף ב”מ מאשר לפילון עם היותו כמעט עד ראיה לרבר, כי עמד בראש המלאכות של יהודי אלכסנדריה אשר התגוררה אז ברומי.
- 268 על החסדים אשר עשה קאיוס לאנריפס אשר הוציאו מן המאסר ושם בראשו כתר מלכות ראה „נגד פלאקוס” סע' 25 הערה.
- 276 המכתב שבא להלן אינו מקורי, וקרוב לודאי, שאנריפס לא כתב בכלל מכתב אל קאיוס, אם נתן אמונו בספורו של יוסף ב”מ. למרות זה חשוב הוא המכתב מאד, מפני שממנו אפשר להכיר את פילון עצמו. כי האידיאלים שהסופר מיהם לאנריפס אלה הם האידיאלים של פילון עצמו.
- 277 אף אם אינם טובים לפי האמת. מלים אלה באו לפיכך את קאיוס. — הרעיון ששמירת מסורת האבות היא יותר מן הדברים שבלב מאשר מן הדברים שיסודם בשכל, הנהו אופיני מאד בשביל ההרגשה הדתית של פילון.
- 278 הפרושים התנגדו בכלל למלוכתם של השלימים מבית החשמונאים. לפי דעתם עליהם להסתפק בכהונה גדולה ולא להשתמש בכתר מלכות. הד השקפת הפרושים נשמע גם כאן.
- 281 פילון מבהין בין ארץ מולדת וכוין ארץ מכורתם של היהודים בתפוצות הגולה. לגבי היהודים שבא”י הנה ציון כמובן גם המולדת, אבל לגבי היהודים שבגולה המולדת היא מקום מושבם, בעוד שעיר מכורתם, המטרופולין, היא ירושלים. ראה הערה ל”נגד פלאקוס” סע' 46.
- במדינת פיניקיה גרו היהודים בעיר צור (יוסף ב”מ מלחמ' ב', י”ח, ה').
- בארץ סוריה: בעיר הבירה אנטיוכיה (שם ז', ה', ב'; נגד אפיון ב', צ”ט ובמקומות אחרים).
- באפמיה (מלחמ' ב', י”ט, ה'). בחילת סוריה: בדמשק (שם ב', י”ח, צ”ט ובמקומות אחרים).
- יהודי פמפליה באסיה הקטנה נזכרים בספר חשמונאים א', ט”ו, כ”ג וגם בבית החדשה (מפעלי השליחים ב', י').
- על יהודים בקיפיקיה אנו קוראים אצל אפיפאניוס (haer. 30 II).
- ליהודי קיפיקיה באסיה הקטנה היה בית הכנסת בירושלים (מפעלי השליחים ו', ט').
- יהודי ביתוניה (אסיה הקטנה) נזכרים כאן אצל פילון.

הערות ובאורים

יהודי פונטוס נזכרים בברית החדשה (מפעלי השליחים ב', ט'). משם היה עקילס הנר.

על יהודי תסליה בארץ יון אנו קוראים רק כאן. מוקדו: הוזה מפעלי השליחים פרק ל"ו וכו'. מטוקרו ידועות לנו הערים האלה אשר נתישבו בהם יהודים: פיליפי, תיסאלוניקי, בירואי.

אטיקה: בית הכנסת באתונא, בירת אטיקה נזכר במפעלי השליחים י"ו, י"ז.

קורינתוס: בית הכנסת שם נזכר במפעלי השליחים י"ח, ד' וכו'. תיסליה, ביאוטיה, איטוליה וארגוס נזכרות רק כאן כארצות מושב היהודים.

פלופוניסוס: ראה ספר חשמונאים א', ט"ו, כ"ג.

אביאה כמקום מושב יהודים נזכרת רק כאן.

האי קפריסיו: ראה יוסף ב"מ קדמ' י"ג, י', ד' ועוד. כימי טריאנוס התקוממו יהודי קפריסיו ברומי (דיון קאסיוס 32 LXVIII)

כפתור (קריטי), יהודי כפתור נזכרים במפעלי השליחים ב', י"א. ראה קדמ' י"ו, י"ב, א'; מלהמ' ב', ז', א'; חיי יוסף ע"ו (יוסף כ"ט נושא אשה יהודית משם).

לוב. על התישבות היהודים במדינת לוב אנתנו יודעים גם מן הפאפירוסים. בצדק מעיר המתרגם הצרפתי דילונאי, כי כמה שאגריפס מתאר את רבוי אוכלוסי היהודים במדינת שונות, נעוץ הרעיון: אם קאיוס יענה לבקשתם, יהיה חסדו גדול מאד, ואם יסרב, עליו לפחד מפני היהודים שיעמדו על נפשם ותתעורר מהומה בכל חלקי הקיסרות הרומית. איומים מוסתרים כלולים לפי דעתי ביחוד בסע' 298.

בתקופת הקיסרים נתרבה מאד מספר אזרחי רומי. וככה נתן קלודיוס בשנת 48 את הזכות של מלוי תפקידים נבונים *ius honorum* לגאלים, ועל ידי כך היו מוכשרים להיות חברי הסינאט הרומי. בשנה זו הגיע מספר אזרחי רומי לששה מליונים.

השמועה ע"ד חילופי נברא בשלטון הרומי הגיעה לווילטיוס נציב סוריה אשר שהה בירושלים בעת ההיא, ולכן נודע הדבר בראשונה לאנשי ירושלים. ראה הערה לסע' 231.

מן הנמוק שיש משפט הבכורה לארץ יהודה נודף ריח של סופיסטיקה ואינו מתאים אל המצב הרציני המתואר בספור.

מלבד האל האמתי יש גם אלים נראים או בדיוק: אלים שנתפשים

282

283

285

288

289

290

בחושים. ובכן אנריפס עצמו מודה במקצת שיש יסוד להתאלהות אדם וממילא גם להערצת קאיוס.

על יחסו של מרקוס אנריפס ליהודים ראה סע' 204 וכו'. על היחס הרצוי של אבנוסטוס ליהודים השווה סע' 311 וכו'. ועל אם סבתו של קאיוס ליביה ראה סע' 319.

כנראה שנתרכבו הדברים במקור היוני ולכן נשנו הענינים פעמים, כמו שמראים המקומות המקבילים האמורים.

אנריפס (Marcus Vipsanius Agrippa) ידיר הקיסר אבנוסטוס וחתנו (איש יוליה) היה אבי אנריפינה אם קאיוס. אנריפס ביקר את הורדוס המלך בירושלים בשנת 15 והקריב קרבנות בבית המקדש (יוסף ב"מ קדמ' ט"ו, ב', א').

על התשורות שנתנו השליטים הרומיים לבית המקדש ראה יוסף ב"מ מלחמ' ב', י"ו, ג'; ד', ג', י'. — את חסידותו הראה אנריפס כעבור שנה לאחר בקורו בירושלם. בשנה זו (שנת 14) שהה אנריפס באסיה הקטנה, שם הופיעו לפניו היהודים והתאוננו על נגישות היונים. השלטונות של ערי אסיה הקטנה התרימו את הכסף שהיה מוקדש להשלח לירושלים והיו מכריחים את היהודים לכבד לבית המשפט בשבת. אנריפס הוציא בענינים אלה פסקדין לטובת היהודים (יוסף ב"מ קדמ' ט"ו, ב' ואילך).

אף כי אנכי סבלתי וכו'. טיבריוס שם את אנריפס במאסר, בו היה כבוס עד התקסרותו של קאיוס. ראה „נגד פלאקוס” סע' 25 הערה.

פילטוס (Pontius Pilatus) היה משגיח כיהודה משנת 26 עד 36 לספח"נ. הוא הקניט את העם בדרכים שונות. הוא חפץ להכניס לתוך ירושלים את ה„סגנויות”, הם דגלי הצבא הרומי שעליהם היתה תמונת הקיסר, למרות מה שהיתה כבר מסורה גם לרומיים שלא לעשות כדבר הזה (יוסף ב"מ קדמוניות י"ח, ג', א'; מלחמ' ב', ט', ב' וכו'). הוא לקח כסף מאוצר המקדש לשם חפירת תעלות מים (קדמ' י"ח, ג', ב'; מלחמ' ב', ט', ד'), ולסוף המציא את ענין השלטים.

אמנם קשה להניד, מהו טעם ההתרגזות ההיא, הלא שלטים כאלה היו אפילו בבתי הכנסיות באלכסנדריה (למעלה סע' 133), ואין פוצה פה. ואפשר שההלכה הארץ־ישראלית היתה או מחמירה בנידון זה.

ארבעת בני המלך הם, כנראה, הנסיכים פיליפוס, הורדוס אנטיוס ועוד שנים אחרים בלתי ידועים מכני הורדוס המרובים.

האור אופיו של פילטוס הנמצא אצל פילון מתאים לזה שניתן על ידי

יוסף ב"מ (קדמ' י"ה, ג', א' וכו'). אמנם באבנגליון (מתיא כ"ו, כ"ד וכו') מתואר פילטוס כאיש ישר המצטרף „נקי אנכי מדם הצדיק (ישו)“, אבל זה בא מחוד מנמת הסופר לנוצל את אשמת צליבת ישו על היהודים ולטהר את הרומיים. מכל פשע. ראה קלוזנר, הסטוריה ישראלית ג', עמ' 212.

305 המלך הורדוס בנה במקום העיר העתיקה מנדל שרשו (מנדל אסטראיטו) את העיר החדשה קיסריה (קיסריה) אבנוסטה לכבודו של אוקטאביינוס אבנוסטוס. בעיר החדשה בנה הורדוס סבסטיאון הוא מקדש לשם אבנוסטוס בחוף הים. במקדש הזה העמדו פסלי אבנוסטוס ורומא, אליה העיר רומי (יוסף ב"מ קדמ' ט"ו, מ', ו'); מלחמ' א', כ"א, ז'). סבסטיאון כזה בחוף אלכסנדריה הכרנו למעלה סע' 151. לפי יוסף ב"מ בנה הורדוס מקדשים כאלה „בהרבה מקומות" (מלחמ' א', כ"א, ד'). על כל פנים בנה סבסטיאונים בפניאס ובשומרון (קדמ' ט"ו, י', ג'; מלחמ' א', כ"א, ג').

306 פילון מדייש במקומות שונים שבבית המקדש נערכו תפלות בעד כל האנושיות. זכר לדבר יש במסכת סוכה נ"ה ע"ב; שבעים פרים שנקרבו בבית המקדש בסוכות הם כנגד שבעים אומות. ראה את הדרשה כמדרש שיר השירים רבה פרשה א' (בסוף) על הפסוק: תחת אהבה ישטנוני ואני תפלה (תהלים ק"ט, ד'). עיין גם מדרש תנחומא, הוצאת בוכר, פנחס אות י"ד.

307 הכה"ג נכנס אמנם ארבע פעמים ביום הכפורים לקודש הקדשים, להקריב קטורת, להזות דם הפר ודם השעיר ולהחזיר את הכלים (משנה יומא פרק א' וכו'). את הקושיה הזאת מתרץ נינצבורג בהערתו אל המקום הזה: „אולי כונתו על שני מיני העבודה אשר הכהו הגדול עושה בקדשי הקדשים, ר"ל א' עבודת הקטורת, ב' הוית הדם, כי נחשבו לו ביאה לעבודה, ביאה לעבודה". על אסור האספות כרומי וזכות היהודים לערוך אספות דתיות ראה „גנר פלאקוס" סע' 4 הערה.

312 ולא כדו לחתור וכו', כמו באספות האליטיות הנדונות. ראה „גנר פלאקוס" שם.

314 הפקודות השונות שהוציא אבנוסטוס למוכת היהודים מכילות ביחוד את ענין משלוח הכסף לירושלים והאספות הקשורות במגבית הכסף ההוא. את ההחלטות של יוליוס קיסר ואבנוסטוס בבחינה זו מוסר לנו יוסף ב"מ קדמ' ט"ז, ו', ב' ואילך. לפני הסופר הזה היה כנראה אוסף של דוקומנטים כאלה אשר בהם השתמשו היהודים לעת הצורך כשעמדו לדון לפני שלימי רומי (למשל במשפט שהיה בשנה 14 לפני אנרימס חתו אבנוסטוס בין היהודים והיונים באסיה הקטנה, קדמ' ט"ז, ב', ג', וכו').

אשר לאסוס כבר בשנת 48 לפני ספח"נ קבלו יהודי העיר ההיא, ובכלל

- יהודי אסיה הקטנה, את אשר זכויותיהם מאת דולא כללה, איש בריתו של אנטוניוס (קדם' י"ד, י', י"א וכו'). באפסוס גרו יהודים עוד מימי אנטיכוס השני (246—261) ומידו קבלו את זכויותיהם (יוסף ב"מ, נגד אפיון כ', ל"ט). על הקרכנות של אבנוסטוס ראה למעלה סע' 157.
- 317
- ליביה יוליה אבנוסטוסה אשת אבנוסטוס, אם יוליה בת אבנוסטוס (יוליה הצעירה היתה אם אנריפינה אם קאיוס) ירשה בשנת 10 לפני ספה"נ בארץ-ישראל ערים אחרות מאת שלומית אחות הורדוס (יוסף ב"מ קדמ' י"ה, ב'); ראה גם למעלה סע' 200 הערה). הערים האלה הביאו הכנסות עצומות. „אהבת” ליביה ליהודים לא היתה כנראה אהבה שאינה תלויה בדבר. המתרגם הצרפתי התקשה כאן מפני שלא ידע, כי השם ליביה ויוליה מסמנים אשה אחת. אשר לכינויה אבנוסטוסה ראה הערה לסע' 322.
- 319
- חוץ מאוקטאביוס וטיבריוס היה כינוי האלהי אבנוסטוס (ביונית: סבסטוס) גם לליביה יוליה אשת אבנוסטוס, אם טיבריוס. את הכינוי הזה קבלה ליביה על פי צוואת אוקטאביוס (טציטוס 18 *Annales*).
- 322
- אגריפס קבל בשנת 37 את מדינת נסיכותו של פיליפוס בן הורדוס ובשנת 40 גם את זו של הורדוס אנטיפס (הגליל וחלק הדרומי של עבר הירדן). את החלק הזה מסמו פילון בשם מרכוניארגוב). — מכאן ראייה שהמכתב הזה, אם בכלל נכתב, בא כבר משנת 40, בהתאם למה שאמרנו, כי אנו עומדים בזמן אשר בו חזר כבר קאיוס מן החזית המערבית. קאיוס שב משם בסוף ירח אבנוסטוס שנת 40.
- 326
- בדבר התוצאות הרצויות, לפי שעה, של התערבות אגריפס לפני קאיוס לצובת היהודים, תמימי דעה הם שני הסופרים פילון ויוסף ב"מ, ותאורם שונה רק בנוגע לדרך אשר בו השיג אגריפס מה שחשיג (ראה הערה לסע' 206).
- 333
- סבת החרטה של קאיוס היתה, לפי יוסף ב"מ — עד כמה שאפשר להסיק מן הטקסט הלטיני — המכתב אשר קבל מאת פטרוניוס שבו יעץ הנציב לבטל את גזירת הקמת הפסל בבית המקדש. כיון שפטרוניוס המליץ במכתב הזה על היהודים, השד הקיסר בקבלו שלמונים, ואת היהודים האשים בנטיה למרד. פילון אינו מזכיר את הפרט הזה, כי לדעתו, כתב פטרוניוס את המכתב לקאיוס עוד בימי הקציר, וכמו באביב שנת 40, ואפשר שלא קבל אותו קאיוס עד אחרי שובו מנאליה. ואם כך הדבר אין לתלות את חרמת קאיוס במכתב שהיה כבר בידו חדשים אחרים. אך לפי יוסף כתב פטרוניוס את המכתב בעונת הוריעה, אם כן מתקשרים המאורעות היטב. ברם, נראים הרברים, ששני מכתבים נשלחו מאת פטרוניוס אל קאיוס כהשערת שירר, אחד באביב שנת 40, ועליו
- 337

ענה קאיוס בנחת ובנעימות, כביכול, וזרו את פטרוניוס להוציא את פקודתו לפועל כאשר יוסרו המכשולים, כמפור פילון; והמכתב השני נכתב בסתו שנה זו, והוא שגרם להתמרמרותו של קאיוס, עד שצוה בפקודתו השניה לפטרוניוס, שיאבד עצמו לדעת, אלא שנתגלגל הדבר ופטרוניוס לא קבל את המכתב האיום הזה אלא לאחר מות קאיוס. פילון לא ידע את דבר המכתב השני, ויוסף ב"מ הכיר רק את המכתב השני ולא את הראשון.

הפרטים האלה על דבר הפסל שנעשה בצידו ולסוף ברומי אינם נמצאים אצל יוסף ב"מ. פרטים כאלה היה פילון יכול לשמוע מפי אנריפס יריד בית האלאבארד היהודי באלכסנדריה.

341 וכו' בנוגע לאזריות קאיוס שהרג אנשים אשר נתייבו תחלה רק חובת גלות. ראה, "נגד פלאקוס" סע' 188 וכו' ואת ההערה לסעיף זה. — ואשר לפרטים אחרים באופיו של קאיוס המתוארים כאן, מתאימים הם לנמרי לידוע לנו מפקודות אחרים (סוויטוניוס, דיון קאסיוס וכו').

346. זום המפואר החדש. בדומה לזה נקרא גם הקיסר נירון בכתובת אחת: הליזים (אפולון) החדש (Dittenberger Sylloge I 376, 33). הכתובי "דיוניסוס חדש" נמצא למעלה סע' 89, ו"אריס חדש" סע' 97. המתרגם הגרמני לא הבין את זאת וקשר את המלה *neos* עם קאיוס: קאיוס הצעיר, ואחרי טעותו נמשכו הרבה. — השם "לואי", המפואר הוא כינוי אלחי, ראה הערה ל"נגד פלאקוס" סע' 81, וביחוד למעלה סע' 148 הערה.

אחרי הסעיף הזה יש ליקוי בכת"י, לפי עדותו של המלומד *Masselieu*. במשך ארבע מאות שנה וכו', העיר אלכסנדריה נוסדה בשנת 332 על ידי אלכסנדר הגדול. לפי יוסף ב"מ (קרט' י"ט, ה', ב' ו"נגד אפיון" ב', ל"ו) באו היהודים לאלכסנדריה עוד בעת יסוד העיר וקבלו את זכויותיהם מירי אלכסנדר עצמו. לזה מתכווין פילון באמרו שבמשך ארבע מאות שנה לא הטילו ספק בזכויות היהודים, שהרי פלאקוס היה הראשון לכנות את היהודים בשם גרים וזרים ("נגד פלאקוס" סע' 64).

לפי מרת המים. בכיתחמשפט העתיק היה שעון המים (*Klepsydra*) מדה ידועה של מים היתה מטפטפת זמן מסוים מתוך השעון, והזמן הזה ניתן לדברנים לשאת את נאומיהם בבית המשפט לזכות ולחובה (ראה למשל אריסטופנס קומדיה "צפרים" שורה 1695). מכאן הכיטוי השגור אצל הדברנים היוניים: לדבר לפי המים, או: המים אינם מרשים להאריך וכדומה. המטיף אימה בפניו הזעומות, בדיוק: קמט את מצחו (סימן של התרגנות).

הפרדסים על שם מיצינאס (Meccenas) ידיד אבנוסטוס ולמיאה 351
 קונסול רומי בשנה 3 לספחה"נ היו מחוז לרומי (Lamia L. Aelius)
 בקרבת העיר (ראה Hirschfeld, Beiträge zur alten Geschichte II 57)
 ובכו מקום העליה העתק פשוטיאולי לרומי. בחלק החסר סיפר פילון בלי ספק
 שלא עלה בידי הצירים לקבל ראיון לפני הקיסר בפוטיאולי, ולכן נאלצו לנסוע
 אחריו לרומי.

353 „אבא שאול אומר אף ההוגה את השם באותיותיו (אין לו
 חלק לעולם הבא) משנה סנהדרין פרק י', הלכה א'.

356 וזבחים גדולים וכו', במקור היוני כתוב: והקטומבות הקרבנו,
 משמע: זבח של מאה קרבנות (מאה = hekaton). זבח של מאה קרבנות
 נזכר גם בספר עזרא ו' י"ז; והקרבן לחנוכת בית אלהא דנה תורין מאה וכו'.
 ארעליפיון נראה לי שהקטומבות כאן לאו דוקא, אלא משמע: סתם זבח
 גדול.

ואנחנו לא עשינו כמנהג האחרים וכו'. הוכחה דומה לזו
 אנו קוראים אצל יוסף ב"מ. היונים מקריבים אמנם הקטומבות לאלים, אבל הם
 אוכלים בעצמם את בשר הקרבנות („נגד אפיון" ב', ק"ח).
 המלה... אשר נחלו עליה יחד עמד כל ארצות הישוב
 וכו'. ראה למעלה ס' 16.

בסוף ירה אבנוסט שנת 40 קאיוס לרומי ליום הולדתו (81 באבנוסט) אחרי
 הנצחונות המדומים שניצח כביכול את השבטים הנרמניים. „נצחונות" האלה
 מתכווין פילון. — מובן שהמאורעות המתוארים כאן התרחשו כבר למחר שובנו
 של קאיוס, ובכו לאחר שנתקיימו „התקוות הטובות" שתלו בנצחונותיו של קאיוס...

362 שגם אנשי ריבנו אסורים וכו'. גם יוסף ב"ט („נגד אפיון" ב',
 קמ"א) משתמש בנימוק זה לגבי אפיון. הסופר האנטישמי הזה טען, מדוע אין
 היהודים אוכלים מאכלות שונים. על זה עונה יוסף ב"ט, כי גם המצריים נמנעים
 מאכילת בשר חזיר. הטענה הזאת מתאימה לדעת פילון, כי שונאי היהודים
 באלכסנדריה היו בעיקר מורע מצרים. על האסור של אכילת בשר חזיר אצל
 היהודים ראה גם פלוטארך Questions conviviales IV 5.

363 השאלה הזאת: מהו היסוד המשפטי לזכויות האזרחיות של יהודי אלכסנדריה
 מטרידה את המלומדים עד היום הזה, והדעות מחולקות. גם מלומדים עבריים
 התלכטו בשאלה היא בזמן האחרון: ישראל אסטרוצר, אבינדור צ'ריקובר ויוסף
 קלוזנר בספריהם השונים. למרות כל אלה נשארה השאלה כמעט ללא פתרון. מי

יודע, אם לא היינו במצב טוב משהננו כעת, אלמלא היה „זיאום הרומי“ נותן לפילון לענות על שאלתו זו ולא המסיקו באמצע כתקוף עליו רוח שנעונו.

370: התאמצנו להתאושש וכו'. לפי יוסף ב"מ (קדמ' י"ח, ה', א') מנה פילון לחבריו בשליחות במלכים האלה: „התעודרו נא, כי לנו הראה קאיוס את כעסו במלכים לבד, ואילו לאלהים התקומם במעשים“, ובכזו חזה פילון את סופו הרע של קאיוס אשר נועז לשלוח יד בקדשי אלהים. אולם המאמר הזה של פילון אינו נמצא כספרנו, ואפשר שהוא לקוח מן החלק האחרון שאבד לנו (ראה הערה בסוף הספר).

ח מ ש ת ה צ י ר י מ. לפי יוסף ב"מ היה מספר הצירים שלשה ולא חמשה. מובן שפילון הוא ברסמכא בנדרון זה, שהרי הוא שעמד בראש המלאכות. את העובדה היא מזכיר גם יוסף ב"מ: „בראש המלאכות (היהודית) עמד פילון, איש מהולל בכל הליכותיו, אחי האלאבארד אלכסנדר וידו רב לו בפילוסופיה“ (שם).

372: האנשים שהבטיחו לתמוך בידי היהודים הם כנראה שרי החצר אשר היהודים „פייסו“ אותם לפי הכיטוי של פילון (סע' 174) — והם התחייבו לחוש לעזרתם לפני קאיוס.

373: התוכן של כתב ההמצאה — אפשר גם לתרגם: כתב התשועה (פאלינאוריה *palinodia*) שנוכר בסוף הספר היו בודאי לא דברי התנצלות בלבד, אלא גם המשך הספור. וככו: תרכנו של כיריאס שמה קץ לשלטונו של „השקוף המשומם“ החדש שישב על כסא שליטי רומי; כלוריום מלך במקומו והוא ענש קשה את מחוללי הפרעות באלכסנדריה, כידוע לנו מן התנליות החדשות במצרים.